

K. Farkas Claudia

Munkaszolgálat Mohácson

A második világháború idején Magyarországon a katonai szolgálatot kiegészítő munkaszolgálat működött. A munkaszolgálat jogi alapját a honvédelmi törvény teremtette meg. A magyar honvédelmi igazgatás történetében először az 1939:II.tc. lépett fel azzal az igénnyel, hogy az ország védelmében való részvétel módját minden állampolgárára specifikálja. A törvény szakított azzal a korábbi felfogással, miszerint a háború és a háborúra való felkészülés kizárólag a katonai hatóságok dolga.¹ A honvédelem új felfogása egy olyan új háború képét vetítette előre, amelyben az „egész ország harctérré változik, s amely háborúban az egész nemzetnek részt kell vennie minden emberi és anyagi erejével.”²

Az 1939:II.tc. ún. közérdekű munkaszolgálatról szóló 230. szakaszának értelmében a katonai szolgálatra alkalmatlannak tekintett 21 és 24 év közötti magyar ifjak egy ízben három hónapot meg nem haladó időre, munkatáborban teljesítendő közérdekű munkaszolgálatra voltak kötelezhetőek. A közérdekű munkaszolgálat a fegyveres katonai szolgálat alternatívája volt, a katonai hatóságok rendelték el, teljesítéséért katonai ellátás és illetmény járt. A közérdekű munkaszolgálat megszervezése során ugyanakkor sem rejtett, sem nyílt diszkriminatív kormányzati szándékot nem lehetett felfedezni. A munkaszolgálatnak ekkor még nem volt zsidóellenes megkülönböztető jellege.

A helyzet 1941-ben, Magyarország hadbalépésével változott meg. Ez a tény jelentős hatást gyakorolt a munkaszolgálatra kötelezettek jövőbeni alkalmazására és helyzetére. 1941. augusztus 19-én a Honvédelmi Minisztérium végrehajtási rendelettel szabályozta az új „kiszolgáló szolgálati rendszert, amely minden katonaköteles korú zsidót érintett.”³ Az ún. honvédelmi novella (1942:XIV.tc.) előírásai alapján a zsidóknak a kiszolgáló munkaszolgálatra való igénybevétele mind kiterjedtebbé vált, azon az alapon, hogy a „zsidó hadkötelesek sem a honvédség, sem a csendőrség kötelékében fegyveres szolgálatot nem teljesíthetnek.”⁴ A zsidó tiszteket megfosztották rangjuktól és ettől kezdve gyakorlatilag mindenkinek, akit a szolgálatra alkalmasnak minősítettek, kiszolgáló szolgálatot, azaz munkaszolgálatot kellett teljesítenie. A zsidó munkaszolgálatosok számára 1942 tavaszától általánosan kötelezővé vált a sárga karszalag viselése, amelyről

¹ Fehér József: A munkaszolgálat jogi története. In: Holocaust Füzetek, 2.sz. 20.o.

² Uo.

³ Szita Szabolcs: Történelmi áttekintés a munkaszolgálatról. (1941-1945). In: Holocaust Füzetek, 2.sz. 27.o. (továbbiakban: Szita: Történelmi áttekintés...)

⁴ Szita Szabolcs: Halálérőd. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1989. 15-16.o. (továbbiakban: Szita: Halálérőd...)

messziről fel lehetett őket ismerni. „Egyenruhájuk” a bal karra erősített sárga karszalagon kívül jelzés nélküli katonasapkából állt.

A tanulmány célja annak felidézése, miként élték meg a munkaszolgálatos időket az egykor Mohácson élt zsidók. Az 1939-ben felállított IV. közérdekű munkaszolgálatos zászlóalj felállítási helye, bevonulási központja és állomáshelye a dél-baranyai városban volt.⁵ Ide tartoztak többek között a 104/1., a 104/3.,⁶ valamint a 104/7.⁷ számú alakulatok. Visszaemlékezésekből ismert, hogy ide az ország különböző részeiből kerültek munkaszolgálatosok és „Mohácsról igen sok izraelita lakost behívtak munkaszolgálatra.”⁸ A honvédelmi miniszter által kiadott bevonulási hirdetmények alapján a népmozgalmi nyilvántartókra hárult az a feladat, hogy azokról a zsidókról, akik katonai kiegészítő szolgálatra még nem vonultak be, névjegyzéket készítsenek és azt a bevonulási hirdetmény szerint illetékes közérdekű munkaszolgálatos zászlóaljparancsnokságnak kellett megküldeniük. A meghatározott „évjárához” tartozó (például 1909 és 1918 között született) zsidók jelentkezését és bevonulását ellenőrizniük kellett.⁹ A honvédelmi miniszter által kiadott bevonulási és jelentkezési hirdetményben arról is szó volt, hogy a bevonulók mit vigyenek magukkal. A rendelet értelmében a bevonulók bakancs és sapka kivételével más honvédségi cikket nem kaptak. A bevonulóknak magukkal kellett vinniük többek között 2 rend fehérneműt, 1 db evőcsészét, 1 db kulacsot, 1 db hátizsákot, stb.¹⁰

Amikor a II. magyar hadsereg mozgósításakor sor került a munkaszolgálatosok nagyobb arányú behívására, Mohácsról több egységet szállítottak a keleti frontra. 1942. szeptember 15-én hadműveleti területen tartózkodott a IV. közérdekű munkaszolgálatos zászlóalj is.¹¹ Mindezt Mohács város Népmozgalmi Nyilvántartó Hivatalának 1944-ben készített feljegyzései is alátámasztják.¹² 1944 őszén pedig a honvédelmi miniszter 975/M. 42-1944.számú rendelete alapján a 104/7. századot, valamint a 104/2. századot a németek rendelkezésére bocsátották.¹³

A Mohácson munkaszolgálatot teljesítők közül sokakat foglalkoztattak a mohácsi széntelepen. Nekik a Pécsről szállított szén kirakása volt a feladatuk. A munkaszolgálatosok közül leginkább az orvosok működése ismert. Dr. Vas Jenőt és Dr. Liechtenstein Miksát a „Casino”, illetve a „Folyamórlaktanya” pincéiben lévő légmentesített óvóhelyre jelölték ki orvosi munkára. Szőnyi Alajos, Mohács akkori polgármestere visszaemlékezésében leírja, hogy Dr. Kemenes László orvos

⁵ Karsai Elek (Szerk.): „Fegyvertelen álltak az aknamezőkön...” Dokumentumok a munkaszolgálat történetéhez Magyarországon. I-II. kötet. MIOK Kiadása, Bp., 1962. 84-85.o. (a továbbiakban: „Fegyvertelen...”)

⁶ Szita: Halálérőd...274.o. és Szita Szabolcs: Összesítés a munkaszolgálatos alakulatok hadrendi számáról, mozgásáról, állomáshelyeiről (1944-1945). In: Holocaust Füzetek, 1996/5.sz. 85.o.

⁷ Róbert László: Zsidónak születni. T-Twins, Bp., 1994. 77.o. (a továbbiakban: Róbert: Zsidónak...)

⁸ Bátor mohácsiak a német megszállás alatt. Visszaemlékezések. Összeállította: Kis Béla. (kézirat) Baranya Megyei Levéltár, Pécs. Nagy Mihály visszaemlékezése, 12.o. (továbbiakban: Bátor mohácsiak...)

⁹ 384.300/XVII. 1942. M. kir. belügymin. (Baranya Megyei Levéltár. A tanulmányban szereplő valamennyi levéltári anyag a Baranya Megyei Levéltárból való.)

¹⁰ „Fegyvertelen...” II. kötet. 146.o.

¹¹ Szita: Halálérőd...17.o.

¹² 189/1944. és 6/412-1944. Mohács Város Népmozgalmi Nyilvántartó Hivatala.

közbenjárását kérte néhány zsidó „muszos” érdekében, akik mindhárman fogorvosok voltak és a mohácsi „László kórházban” szerettek volna dolgozni. Dr. Kemenes László az elgondolást támogatta, mert „pillanatnyilag Mohács fogorvos nélkül áll.”¹⁴ Az Antal-fivérekéről volt szó, akik közül Ödön a kaposvári zsidó hitközség elnöke volt. Szőnyi a kérés után kapcsolatba lépett Puppi ezredessel és kérte a három munkaszolgálatos elengedését. Dr. Mihályfi István, a „László kórház” igazgatója pedig kijárta, hogy az épületben fogorvosi működéshez megfelelő helyiséget utaljanak ki számukra, így a szükséges engedélyek megszerzése után a terv valóra vált.

A munkaszolgálatot teljesítőket egyéb módon is megpróbálták „hasznossá” tenni. Mohács polgármestere 1943 őszén azzal a kéréssel fordult a honvédelmi miniszterhez, hogy engedélyezze a város területén folyamatban lévő munkálatokhoz zsidó munkaszolgálatosok igénybevételét. Kérelmét azzal indokolta, hogy a városban olyan nagymértékű a munkáshiány, hogy az még a legelemibb közérdekű munkálatok elvégzését is, mint például a város belterületén az utak fenntartása, az utak kavicsozása, csapadékelvezető árkok ásása, akadályokba ütközik.¹⁵ A polgármester egy másik, 1943 őszén a honvédelmi miniszternek írott levelében két magasabb műszaki képzettségű munkaszolgálatos átengedését kérte a városi mérnöki hivatal részére.¹⁶ Értésülései szerint a IV. közérdekű munkaszolgálatos zászlóalj állományában olyan munkaszolgálatosok is vannak, akik a műegytemet már elvégezték, illetve ott olyan előképzettséget nyertek, mely alkalmassá teszi őket mérnöki és építési munkálatok tervezésére és vezetésére.

1944. március 20-án érkezett válasz Szőnyi levelére. Ebben az állt, hogy a honvédelmi miniszter csak „kisegítő szolgálatra már nem kötelezett 42 éven felüli zsidó mérnököt kíván biztosítani.”¹⁷ Három hónappal később, 1944. június 6-án a kérelmet elutasították azzal az indoklással, hogy „az időközben kiadott kormányhatósági rendelkezések szerint zsidók közhivatalokban semmiféle szolgálatot nem teljesíthetnek.”¹⁸

Mohácsi munkaszolgálatos emlékeiről Róbert László is beszámol „Zsidónak születni” című regényében. Az író 1944 júniusában került a pécsi gettóba és itt kapta meg a behívót: „jelentkezzek ekkor meg ekkor reggel nyolc és kilenc között a mohácsi téglagyárban. A 104/7. századnál.”¹⁹ Az alakulat, ahol emlékezete szerint körülbelül százötvenen lehettek, vegyes volt. 18 és 50 éves kor közöttiekből állt és „csak kétharmaduk viselt sárga karszalagot. Egyharmaduk fehérret: ők a többnyire jómódúak, a kitértek, a kikeresztelekedett kivételezettek, akik azt hitték, ezzel megválthatják sorsukat.”²⁰

¹³ Randolph L. Braham: A magyar Holocaust. Gondolat Kiadó, Bp., 1988. 491-492.o.

¹⁴ Szőnyi Alajos: Mohács német megszállása. Kanizsai Dorottya Múzeum, Mohács. 10.o.

¹⁵ 9024/1943. Polg. ir. Baranya Megyei Levéltár.

¹⁶ 8899/1944. Polg. ir.

¹⁷ 3181/1944. Polg. ir.

¹⁸ 5824/1944. Polg. ir.

¹⁹ Róbert: Zsidónak...77.o.

²⁰ Uo. 78.o.

A kiképzés reggel hattól tízig, délután háromtól ötig tartott. A „kiképzéshez” Orsós József szakaszvezető „leleményének” köszönhetően az is hozzátartozott, hogy a téglagyárhoz vezető utat 50 méterenként bukfencezve, 50 méterenként nótázva kellett megtenniük. Minderre Róbert László így emlékszik: „Az utca nevére nem, de arra emlékszem, hogy macskaköves volt. A második ötven méteren már az én katonasapkás fejem is vérzett, bár már a tornaszőnyegen megtanultam: nem a tarkóra, hanem a nyakszirtre kell fordulni, erőből. A járda járókelőinek [...] volt mit bámulniuk.”²¹ A 104/7. munkásszárad csak pár hétig tartózkodott Mohácson, a következő állomásuk Kaposvár volt.

A mohácsi munkaszolgálat történetéhez érdekes információkkal járul hozzá Tihanyi János, egykori mohácsi apátplébános. Említést tesz arról, hogy a munkaszolgálatos zsidók közül a megkereszteltek vasárnapokon és ünnepnapokon rendszeresen jártak a katolikus és a református templomba. Közülük többen hitoktatásra is jelentkeztek és „itt meg is keresztelkedtek”.²² A munkaszolgálatos zsidók szülei, feleségei több ízben pártfogásért fordultak a plébániához, és „amennyiben a kérés teljesíthető volt, abban mindenkor eljártunk mind a katonai parancsnokságnál, mind az állami rendőrségnél.”²³

A Mohácson munkaszolgálatot teljesítő zsidók megsegítésére akció is indult. A mohácsi rendőrkapitányság vezetője, Dr. Kocsis Béla 1943. december 8-án a Belügyminisztériumnak küldött helyzetjelentésében beszámolt arról, hogy a helybeli zsidóság segélyakciót kezdeményezett a munkaszolgálatos zsidók téli ruhaszükségletének pótlására. A kezdeményezést az OMZSA (Országos Magyar Zsidósegítő Akció) is támogatta és nagymennyiségű ruhaneműt, 100 pár bakancsot juttatott el a katonai parancsnokság engedélyével a rászoruló zsidó munkaszolgálatosoknak.²⁴ A német megszállás után „egyéni akciókra” is sor került. Bozsár Mihály mohácsi lakos, ipari tanuló például sok ruhát és csomagot juttatott el a bajbajutott muszosoknak.²⁵

A munkaszolgálatosoknak sok megaláztatást, lelki és fizikai gyötrelmet kellett elszenvedniük. Kegyetlenkedéseiről volt híres Orsós József, aki 1940. december elején honvéd szakaszvezetőként vonult be a IV. kmsz. zászlóaljhoz és annak különböző századainál teljesített szolgálatot keretlegényi minőségben. 1943 szeptemberétől 1944 szeptemberéig a zászlóalj kötelékébe tartozó keresztény munkásszárad keretlegénye volt, később pedig a keretlegényképző iskolájának tiszteseként „a legembertelenebb magatartást tanusította a hozzá beosztott keresztény és zsidó munkaszolgálatosokkal.”²⁶ 1942 nyarán került ki a frontra, ahol különböző századoknál teljesített szolgálatot. A munkaszolgálatosokkal hihetetlen kegyetlenséggel bánt, válogatott eszközei voltak beosztottainak kínzására, többen halálát is okozta. A munkaszolgálatosokat súlyosan

²¹ Uo. 83.o.

²² Tihanyi János: Mohács város aknázása és kiürítése 1944-ben. Kanizsai Dorottya Múzeum, Mohács, 1945. 10.o. (a továbbiakban: Tihanyi: Mohács város...)

²³ Uo.

²⁴ „Fegyvertelen...” II. Kötet. 467-468.o.

²⁵ Bátor mohácsiak...Nagy Mihály visszaemlékezése. 12-13.o.

bántalmazta, beosztottjait puszta kézzel vagy vesszővel véresre verte, megragadta és - bár vérbajos volt – „nemezszer beleköpött ételükbe, szájukba, kényszerítette, hogy poharából igyanak.”²⁷ A munkaszolgálatosok rettegetek tőle. Egy időben az a hír terjedt el, hogy a keretlegények addig nem mehetnek szabadságra, amíg egyetlen munkaszolgálatos is életben van. „Erre megkezdődött az a hajtóvadászat, amelyben Orsós járt a élen”.²⁸ Többen fültanúi voltak, amint azzal dicsekedett, hogy „sok embert kinyírt a fronton, de ha alkalom lesz rá, tízszer annyit is elintéz.”²⁹ 1943 őszén egyetlen alkalommal több mint húsz ember pusztult el amiatt, hogy a frontról visszavonuló leromlott fizikumú, éhezési vizenyő gyötörte embereket, akik a kimerültségtől összeestek, parancsnoki utasításra kint hagyták. A visszavonulás során Oserki községben Orsós 70 beteg munkaszolgálatost hagyott minden élelem nélkül, akik annyira legyengült állapotban voltak, hogy nem tudtak önmagukról gondoskodni. A bevonuló orosz csapatok már csak a hullákat találták meg... Orsós kegyetlenkedésit hosszasan lehetne még sorolni. Tetteiért a Népbíróság előtt kellett felelnie.³⁰

Szerencsére az ellenkező magatartásra is akadt példa. Többen, szemtanúk és túlélők is elismeréssel szóltak Puppi Ignácról, aki a mohácsi kaszárnya katonai parancsnoka volt. Ő a lehetőségekhez képest igyekezett enyhíteni az itteni munkaszolgálatosok helyzetén. Nagy Mihály visszaemlékezésében megemlíti, hogy Puppi levettette velük a sárga karszalagot, mert nem akarta, hogy a megszálló németek bántalmazzák őket.³¹ Nagy Mihály azt kérte a parancsnokától, engedélyezze számára, hogy hat-hét munkaszolgálatost a laktanyában foglalkoztasson. A parancsnok szolgálati jeggyel kikérte őket, így a laktanyában raktárrendezés, udvarsöprés, stb. lett a feladatuk.

1944. március 19-e után a munkaszolgálat intézménye különös módon sok ezer zsidó férfi számára kínált menekülést a fenyegető deportálás elől. A deportálás után Mohácson is maradtak zsidó munkaszolgálatosok. Lovász Antalnak - aki a pécsi IV. hadtest 10. dandárjában teljesített szolgálatot - tudomására jutott, hogy Mohácsot a németek kiürítik. 1944. november 24-én szemtanúja volt annak, hogy a „László kórház” néhány berendezési tárgyát zsidó munkaszolgálatosok teherautóra rakják. „Közülük sok mohácsi zsidó ember dolgozott”³² - emlékezett vissza sok év múltán. Tőle tudjuk, hogy az elcsigázott emberek az üresen álló kórház ágyain tudtak megpihenni.

Nincsenek pontos adatok arról, hány mohácsi zsidó munkaszolgálatos vesztette életét a második világháborúban. A Mohácsi Népmozgalmi Nyilvántartó Hivatal

²⁶ Dunántúli Népszava, 1947.11.27.3.o.

²⁷ Dunántúli Napló, 1947.11.27.3.o.

²⁸ Dunántúli Népszava, 1948.02.12.2.o.

²⁹ Dunántúli Népszava, 1948. 02.13.3.o.

³⁰ A mohácsi rendőrség 1947. június végén fogta el az akkor 32 éves orsóst, akit háborús és népellenes bűnökkel vádoltak, majd 1978. március 30-án a pécsi népbíróság kötél általi halálra ítélte. A „Dunántúli Népszava” 1947. november 27-i száma adta tudtul a hírt, miszerint tizenhétoldalas vádirat készült „egy mohácsi keretlegény borzalmas kegyetlenkedéseiről.” Az „elvetemült szadista keretlegény” - amint az újságok a vádlottat nevezték - nünpere iránt nagy érdeklődés nyilvánult meg. Orsós az ellen felhozott vásakat élesen elhárította magától és kijelentette: „Nem érzem magam bűnösnek.” Ítélete végrehajtására Pécssett került sor. Orsós népbírósági perének anyaga nem található sem a Baranya Megyei Levéltárban, sem a Pécsi Városi Bíróságon. Perének részletei a sajtóból rekonstruálhatók.

³¹ Bátor mohácsiak...Nagy Mihály visszaemlékezése. 12-13.o.

fennmaradt vitaanyagaiból csak részleges információhoz jutunk az elhunyt, megsebesült, illetve eltűnt egykori mohácsi munkaszolgálatosok számát illetően.³³

A mohácsi munkaszolgálat kapcsán említést kell tenni Borról. A magyar zsidóság tragédiájának mélypontjai közé tartoznak azok a megpróbáltatások, amelyeket a zsidó munkaszolgálatosok a bori rézbányákban szenvedtek el. A szerbiai városka körüli német munkatáborba a „Nyersanyagkompenzáció bori többletmunkáért” elnevezésű megegyezés alapján vezényelték magyar munkaszolgálatos századokat.³⁴ A németek szeptember közepén határozták el Bor és környékének kiürítését. A magyar zsidó munkaszolgálatosok első csoportja, mintegy 3600 ember, körülbelül 100 főnyi magyar őrszemélyzet kíséretében szeptember 17-én indult el Borból. Közülük többen is megszöktek. A csoport maradéka embertelen körülmények között vonult Belgrád, Újvidék és Zombor érintésével Mohácsra. Onnét a veszprém megyei Szentkirályszabadjára vitték őket, és valamennyiüket Németországba deportálták. A megpróbáltatásnak alig volt túlélője...

Gronner Tibor, aki az „erőltetett menet” túlélője volt, úgy emlékszik, hogy „a Mohácsra induló 1000-es csoportból is csak kb. 700 érkezett meg.”³⁵ Tihanyi János is említést tesz a Borból Mohácsra vezényelt munkaszolgálatosokról. Ő létszámukat 300-ra teszi.³⁶ Köztük menetelt Radnóti Miklós is.

Kámány János mohácsi lakos közelebbi információkkal is szolgál a bori „muszosokról”. Úgy emlékszik, hogy a Szent János utcai Bőrgyárban sanyargatták a „halálmenet” résztvevőit. „Mind csonttá fagyva, lerongyolódva, sokan mezítláb voltak és legtöbbször jární is alig tudott. Annyian voltak ebben az egészségtelen, nyirkos gyárban összezsúfolódva, hogy aludni is csak ülve tudtak.”³⁷ - idézte fel az eseményeket Kámány János. Kondérokban főzték nekik az „ételeket”, ahová gyakran „belsővel teli állatbeleket is beledobtak.”³⁸ De még ezért a moslékért is egymást taposták az agyonéhezett emberek. A közeli utcák lakói ételmaradékot, kenyeret, kukoricát dobáltak a muszosoknak. „Ezek a szerencsétlen emberek a földön hasalva ették fel az elszórt élelmet, közben az SS-ek söprűnyél vastagságú botokkal verték őket.”³⁹ Kámány János több ízben is szemtanúja volt annak, amint két-három SS-legény vánszorogni alig tudó munkaszolgálatosokat lökdösve-ütlegelve a Duna-partra terelt. „Nemsokára lövések hallatszottak. Az örök pedig egyedül jöttek vissza...”⁴⁰ – áll visszaemlékezésében.

Nincsenek pontos adatok arról, hány mohácsi munkaszolgálatos vesztette életét a második világháborúban. A „Könnyek könyve, melyet 1945-ben a túlélők visszaemlékezései alapján állítottak össze, 684-re teszi a mártírok létszámát. Ez egy

³² Uo. 16-18.o.

³³ 61/412-1944. és 189/1944. Mohács Város Népmozgalmi Nyilvántartó Hivatala.

³⁴ Szita: Történelmi áttekintés...30.o.

³⁵ „Fegyvertelen...” I. Kötet. 373.o.

³⁶ Tihanyi: Mohács város...10. o.

³⁷ Bátor mohácsiak...Kámány János visszaemlékezése. 4.o.

³⁸ Uo.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Uo.

összesítő adat, amely magában foglalja a mohácsi gettóból 1944-ben elhurcoltakat, valamint a munkaszolgálatban elpusztultakat. Sajnos nem jelöli külön e két kategóriát, és azt sem, hogy a felsorolt nevek közül melyek a mohácsiak.⁴¹ Valószínűleg nagyon kevesen térhettek haza a háború után: Tihanyi János 1945-ben készített visszaemlékezésében az áll, hogy „ma Mohácson 132 zsidó él, 35 vidéki, az áttérteket és a volt muszosokat is beleszámítva.”⁴²

Felhasznált irodalmak jegyzéke

Levéltári anyagok

A tanulmányban szereplő valamennyi levéltári iratot a Baranya Megyei Levéltár (BML) őrzi. Pécs, Magyarország.

Könyvek, tanulmánykötetek, lexikonok, dokumentumgyűjtemények

A mohácsi Izraelita Elemi Népiskola értesítője 1907-1908. Rosenthal Márk és fia könyvnyomdája, Mohács, 1908.

Az 1941-es népszámlálás 2. Demográfiai adatok községek szerint. Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat. Magyar Országos Levéltár. Bp. 1976.

Az Országgyűlés Képviselőházának Irományai (1935-1940). XII. kötet. Atheneum, Bp., 1939.

Benoschofszky Ilona és Karsai Elek (Szerk.): „Vádirat a nácizmus ellen”. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez. A MIOK kiadása, Bp., 1958. I. köt.

Braham, Randolph L.: A magyar Holocaust. Gondolat, Bp. 1988. I-II. köt.

Braham, Randolph L.: A népirtás politikája. A Holokauszt Magyarországon. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2003.

Braham, Randolph L. (Szerk.): Tanulmányok a Holokausztról. IV. Presscon Kiadó, Budapest, 2006.

⁴¹ A mohácsi gettónak - gyűjtőgettó lévén - a környék zsidóságát is fogadnia kellett.

⁴² Tihanyi: Mohács város...10.o.

Dokumentumok a zsidóság üldöztetésének történetéhez. Iratok a Baranya megyei Levéltárból. Magyar Auschwitz Alapítvány-Holocaust Dokumentációs Központ, Bp., 1944.

Fehér István: Nemzetiségek Baranyában a XX. században. Pro Pannonia, Pécs, 1996.

Horváth Kázmér: A zsidók letelepülése Mohácson. Pécs-Baranyai Múzeumi Egyesület Értesítője, 10. évf. 1929. 4. szám.

Karsai Elek (Szerk.): „Fegyvertelen álltak az aknamezőkön...” Dokumentumok a munkaszolgálat történetéhez Magyarországon. I-II. kötet. MIOK Kiadása, Bp., 1962.

Karsai László és Molnár Judit (Szerk.): Az Endre-Baky-Jaross per. Cserépfalvi, Bp., 1993.

Lévai Jenő: Zsidósors Magyarországon. Magyar Téka, Bp., 1948.

Magyarországi Rendeletek Tára. 1944.

Magyarországi Zsidó Hitközségek 1944. április. A Magyar Zsidók Központi Tanácsának összeírása a német hatóságok rendelkezése nyomán. MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Bp., 1994.

Ódor Imre (Szerk.): Tanulmányok Mohács történetéből. A település fennállásának 900. évfordulójára. Molnár Csaba nyomdája, Pécs, 1993.

Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Lóránt, Juhász Gyula (Szerk.): A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról (1933-1944). Kossuth, Bp. 1968.

Róbert László: Zsidónak születni. T-Twins, Bp., 1994.

Schweitzer József: A Pécsi Izraelita Hitközség története, MIOK Kiadvány, Bp., 1966. (1994.) Utánnomás.

Szita László (Szerk.): Baranyai Helytörténetírás 1976. Kiadja a Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 1976.

Szita Szabolcs: Halálerőd. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1989.

Tanulmányok Baranya megye és Pécs város legújabbkori történetéből (1941-1950) Kiadja a Baranya megyei Tanács Apparátusi KISZ Bizottsága, Pécs, 1984.

Újvári Péter (Szerk.): Magyar Zsidó Lexikon. Magyar Zsidó Lexikon Kiadó, Bp., 1929.

Vörös Márton: Teérted is... Gondolat , Bp., 1992.

Kéziratok, visszaemlékezések

Bátor mohácsiak a német megszállás alatt. Visszaemlékezések. Összeállította: Kis Béla.
(Kézirat) Baranya Megyei Levéltár, Pécs.

Nagy Lilian és Nagy Réka: „Razglednicák”.

Alcímek:

1. A zsidóság helye és szerepe Mohács város polgárosodásában.
2. A német megszállás és következményei Mohács zsidó lakosságának életében.
Mohács, 1994.

Szőnyi Alajos: Mohács német megszállása. Kanizsai Dorottya Múzeum, Mohács.

Tihanyi János: Mohács város aknázása és kiürítése 1945. Kanizsai Dorottya Múzeum,
Mohács.

Sajtó, időszaki kiadványok

Holocaust Füzetek 2.sz., 1996/5.sz.

Mohácsi Hírlap 1938, 1939

Pécsi Katolikus Tudósító 1939

Nyomozati Értesítő 1944